

III

Тази нощ, по месечина, Аника се върна във Вишеград. Непосредствено след нея се върна и Якша. На следващия ден вечерта, когато каймакаминът отиваше при Аника, той стреля по него иззад един стобор, обрасъл в поветица. Алибег беше леко ранен в дясното рамо. Същата вечер Якша изчезна от градчето.

Аника изпрати своята циганка да пита как е Алибег, но момците му я изгониха с тояги. Аника не се загрижи много от това. Знаеше, че каймакаминът ще дойде щом оздравее, пък и по-рано, ако го повика. След похода в Добрун знаеше с гордост, че може да постигне всичко, което е замислила. Това знаеше и чувстваше и цялото градче, което живееше в страх и обърканост, в пълна разруха и безвластие.

Септември. В тъмната гора над Банполе всяка вечер се вижда огънят, запален от Якша; той е беглец, защото няма къде да отиде в Добрун, а не може да се върне и в градчето. Напразно бяха изпращани заптиета, да го заловят. Скоро престанаха да го гонят и неговият огън пламтеше всяка вечер над самия Боровац, на половин час от града. Цялото градче знае, че това в планината е Якшиният огън. И самата Аника понякога излиза, и от двора гледа как заедно с първите звезди се появява и неговият огън и как става все по-силен и по-червен, колкото повече се спуска нощта на небето и над планините.

Докато Якша се крие така из горите, добрунският поп лежи у дома си блед и неподвижен като мъртвец. Край него по цял ден и цяла нощ е разплакалата попадия. Моли го с очи да каже думичка, да каже или да заръча нещо, но той само хапе невидимите си устни, потънали в бялата брада и мустаци, а погледът му е сив, втренчен и безжизнен.

В градчето каймакаминът прекарва вечерите в градината си край Дрина и пие с приятели. Беше заповядал на заптиетата да отидат и заловят Якша, но забрави и тях, и дякона. Раната му нараства бързо. Дойдоха му гости от Сараево, двама охранени османлии.

Денем седят в градината на каймакамина край реката, хвърлят зара, пращат войници да им пускат надолу по реката катуни и те се мерят като в мишена. А щом се смрачи, довеждат цигани свирджии. Бяха донесли снопове ракети, набавени от Австрия, и ги пускат, когато падне нощта. Целият град се развълнува от тези неவிждани неща. Децата не искат да заспят, ами чакат под прозорците кога ще започнат да изстрелват ракетите от градината на каймакамина. А всички хора с недоверие и учудване наблюдават как тези червени и зелени огънчета се разпръскват в лятното небе, как се сипят и падат като светли капки и как след тях настъпва още по-непрогледен мрак, в който трепкат звезди и постоянно пламти огънят на Якша в планината.

Аника не предприема нищо. Не пуска повече никого. Привечер заключва и двора и нарежда на Йеленка да пее. Гласът на Йеленка е остър и висок, та го чува цялото градче, от хребет до хребет. Аника седи до нея и слуша, без да променя израза си, без звук и движение.

В градчето, където се тълкува всяка Аникина крачка и всяка нейна дума се носи от уста на уста, се говори, че Аника не е спокойна и удовлетворена, въпреки че беше унизила попа на неговия праг и беше завладяла целия град. С уплаха

и недоумение, почти със страхопочитание, се повтарят думите, казани от нея на някакъв пиян турчин, който в последно време не се отделяше от къщата ѝ.

Това беше един богат и разюздая турчин от Рудо. Докато е трезвен, той е в хана или из града; щом се напие – а пиянства всеки ден – той се изкачва на Мейдан, право в Аникиния двор. От ден на ден ставаше все по-нетърпелив и по-досаден. Налита на Йеленка и Савета или на мъжете, които идват и чакат като него. Креци под прозорците на Аника, заплашва и забива големия си нож в портата. Докато една привечер, когато пак размахваше така ножа си из двора и викаше с цяло гърло че тази вечер трябвало да убие някого, изскочи неочаквано Аника. Леко облечена, по бели чорапи, без чехли, с две големи крачки се оказа пред турчина.

- Какво има? Какво се дереш? Какво искаш? – питаше приглушено с дрезгавия си глас, а лицето ѝ – съвсем спокойно, само веждите ѝ се сбърчили. – Кого ще убиваш? Хайде, убивай! Мислиш, че ще уплашиш някого с твоя нож, будала селска! Убивай, де!

Турчинът втрещи пияните си очи и само нещо предъвква и прегълта, че мърдат дългите му рижи мустаци и необръснатата му адамова ябълка. Забрави, че има нож и че е говорил нещо и стои, сякаш чака тя да го убие. Аника го изблъска от двора и затвори след него портата.

Говореше се, че тогава, след като влязла обратно в къщи и минала покрай Йеленка, Тане и още някакъв младеж, като продължавала да обижда пияницата, казала на себе си, но високо:

- Добро ще стори тоя, дето ще ме убие.

Но в цялото това нещастие и обща суматоха около Аника, имаше две страдания, за които дори и в това градче, където всичко се вижда и чува, никой не знаеше и не подозираше. Имаше двама човека, които страдаха, всеки за себе

си и всеки по своему, тайно и прикрито, но повече и по-силно от всеки друг на света. Едното беше на Лале, Аникиния брат и другото – на Михаило.

Още от първите дни, когато Аника се прочу със злините си, Лале престана да се връща в къщи. Дори и по чаршията никой не го вижда. Живее и спи в хлебарницата. Не ще и да знае за сестра си. Когато някой случайно спомене името ѝ, неговият светъл момчешки поглед помръква и се втрещва в една точка. Но скоро след това само тръсне русата си брашнена глава, на лицето му се връща обичайната усмивка и израза на малоумен човек. Продължава с тананикане да бучка бързо и несъзнателно еднакви фигурки върху самуните, както го е научил баща му от дете.

Това е всичко, което можеше да се знае за Лале. Какво мислеше, как и колко страдаше в онази полутъмна стаичка зад голямата фурна този младеж със затворена душа и недоразвит разум, никой не можеше да знае.

Недалеч от Кърноелчевата хлебарница, малко встрани от главната чаршия, беше къщата на чорбаджи Никола, където живееше Михаило. Откакто Аника се беше развихрила, той пътуваше колкото се може повече, а когато беше в градчето не можеше да избегне разговорите по дюкяните, от които узнаваше всичко, направено от Аника и какво се мисли и говори за нея в градеца.

Чорбаджи Петар Филиповац, който беше изгонил сина си и не говореше нито с жена си, нито с дъщерите си заради него, особено много обичаше Михаило и разговаряше с него често и дълго като с близък приятел, въпреки разликата в годините. Често се случва те двамата да седнат в дюкяна на чорбаджи Петар рано сутрин. Още и половината от дюкяните не са отворени. Тишина и прохлада. Чорбаджи Петар, мрачен и подпухнал, говори с тежкия си глас:

- Ето, ти си млад, но аз ти казвам, че е истина, каквото

говорят старите хора. Във всяка жена има дявол, който трябва да се убие или с работа, или с раждане, или и с едното и другото; а ако жената се отърве и от едното, и от другото, тогава трябва, да се убие жената.

И като че ли никога, преди не са говорили за това, той повишава глас и се обръща към него винаги с тези думи:

- Брате Михаило, такова нещо не се е запомнило.

А когато Михаило му припомня легендата за Тияна или за Савета, която и преди е била известна със злините си, чорбаджи Петар го прекъсва:

- Тияна е била светица в сравнение с тази. А Савета ли? Със Савета този град щеше спокойно да си спи. Откакто се е запомнило все си е имало по някоя мангалка и безделница и нейното място се е знаело: с някой аскер по овразите. Нито е гледал някой, нито им е замерял за това. Ами това?! Виждаш ли какво става? Това опозори църквата, властта на своя страна привлече и всички ни ще закопае. А никой нищо не може да й направи.

- Никой ли?

- Никой, ей богу. Тя днес в този градец е и паша, и владика. Трябваше да ни запалят от четирите края, дето не се намери никой да убие уроспията. Защото онези, дето седят по пътищата на пусия, по-малко злини са причинили от нея.

И му изрежда всички беди и страдания, които е подарила Аника, всичко, без своето собствено нещастие. Тук само махва с ръка и преглъща горчивината. Михаило го утешава: щял да дойде някога и нейният край.

- Няма. Не й се вижда краят. Ще вилнее, докато й скимне. Не ни познаваш нас, нито тоя градец. На всяка беда можем да се възпротивим, но на това не можем. Яхнала ни е и никой нищо не може да й направи.

Винаги така завършваха разговорите с чорбаджи Петар, когото Михаило слушаше замислен, е наведена глава.

Ако този огорчен старец знаеше какво мъчение бяха за Михаило тези разговори, без съмнение, щеше да потърси друг събеседник, и щеше сам, в мислите си, да рови в своето нещастие.

Всъщност, Михаило и сам се чудеше понякога откъде има тази сила да се движи сред хората, да работи и да разговаря, и че все още се владее с нищо да не покаже всичко, което беше преживял през последните години.

Като виждаше какво става с Аника, краткотрайната му и излъгана надежда се обръщаше срещу него. Огорчен от самия себе си, той се питаше как дори и за миг е могъл да си помисли, че онова от хана на кръстопътят може да бъде изтрито и забравено. Как е посмял да се надява? – Веднъж в Сараево, на пазара, видя как един сърбин промуши някакъв арнаути... Ножът остана в раната. Раненият не се и озърна за убицеца, подгонен от други, а бавно, сякаш тържествено и съсредоточено, тръгна към първата отворена врата. Вървеше, като че ли броеше крачките си, не гледате към никого, само с две ръце притискаше раната, чувствавайки ясно, че ще живее само дотогава, докато не му извадят ножа от раната.

Като собствената си неизбежна и близка смърт, Михаило видя, че “онова с Кръста” не е свършило онази нощ в хана и че не е изкупено дори и с осем години мъки. Той, Михаило, беше ранен тази нощ смъртоносно. Тези осем години – това са онези няколко крачки на арнаутина до първата порта, със сведен поглед и с ръце на раната. Беше се скрил и спотаил в това градче, приспан от измамна надежда, че това е за постоянно. Но сега го настигна потерята.

И странно, от тези убийствени последни мисли страхът му и вътрешното му страдание като че ли ставаха по-малки. Нещо като тъга и съжаление говореше в него:

- Дойде време да се извади ножът от раната. Не си струва да се самозалъгваш.

Не си спомня кога точно е започнал да смесва и отъждествява Аника с Кръстиница; в него, струва му се, те са отдавна, от край време, едно лице. И не само Аника, а и всички онези, малко на брой нещастни жени, които беше срещнал през тези осем години: някоя скитница по хановете или циганка край пътя, която, обладан от желание, не беше могъл да отмине, всичко това в него е една жена: високата, пълна Кръстиница, с рижа коса, яки ръце и огнен поглед. Във всяка откриваше нея по страха, който оставаше след тях, по непреодолимото желание да бяга, да се скрие, да се почисти, опере и да забрави.

Но сега това не беше вече кратка заблуда и мимолетен страх и отвращение. Тук, над него, на баира, където може да се чуе викът му, живееше жената, която всеки път му напомняше Кръстиница, която трябваше да убие. Всички надежди, които някога беше извикала в него Аника, сега, са превърнати в ново мъчение, в горчив упрек към самия него, а тя самата се е разкрила след кратка и мъчителна игра и е превърнала в действителност всичките му най-тайни и най-страшни предчувствия.

Този син на оръжеен майстор, вътрешно нежен и твърд, възпитан от разумен и благороден баща, можеше да изтърпи много и умело да прикрие всяко чувство, но страданието му се увеличаваше, така че все по-трудно беше да се крие. Като призрак се явяваше пред него позорът, по-тежък и по-страшен от смъртта. А страданието се вмъкваше и в най-дребните неща от всекидневието, стигаше до безумие.

Понякога като дете си мислеше за някои подробности, без ред и връзка. Мислеше си например, че сигурно щеше да му е по-леко, ако онази нощ не беше оставил ножа на Кръстиница. Идваше му така, като някакъв залог, като връзка със страшния свят, от който беше избягал онази нощ. И когато случайно и без връзка с него, чуе думата нож, той

веднага добавя в себе си:

- Моят нож остана при нея.

Тази неразгадаема игра на съвестта завладяваше полека-лека целия Михаилков живот.

Но при всичките многостранни и мрачни страдания, които познаваше от дългогодишната самота и честото разчистване на сметки със самия себе си, той не знаеше, че е възможно и такова странно страдание: да се сънува един и същ сън по няколко пъти последователно, и все с пълно съзнание за онова, което е видял в миналия сън. Така той сънуваше своя сън за разплатата с Аника. И не си спомня кога за пръв път му се е присънил, прибавя нещо от действителността, някоя подробност, някоя дреболия, която той ясно забелязва. Но от това сънят постепенно се съгъстяваше, обособяваше се сред сънищата, приближаваше се до действителността и неусетно навлизаше в нея.

Такъв беше сънят, както си го спомня първия път. Светла утрин. Свежест и прохлада по лицето, в устата, по цялото тяло. Той върви прав и цял тържествувач от някакво решение, което е толкова голямо, че не може наведнъж напълно да се обхване, само чувства цялата му огромна тежест. Като че ли някой неуморно опразва улиците и кръстовищата пред него, а самата тежест на решението му го движи напред. Минава така покрай Кърноелчевата хлебарница, от която Лале пее с веселия си глас. Изкачва се на Мейдан. Аникиният двор е пълен със светлина и оживели цветя. Вратата на къщата е отворена и приканва всекиго да влезе.

Какви ли не отчаяни усилия беше правил Михаилко, на яве и на сън, за да не прекрачи тоя праг, за да заобиколи тази врата! Работеше и тогава, когато не беше длъжен лично да върши дадена работа, пътуваше и тогава, когато не трябваше, само да се отърве от тази мисъл, да забрави. Това донякъде му се удаваше но напоследък ставаше обратното: Забравяше

сроковете на сделките, закъсняваше за срещи. Самият той, разбрал, че става разсеян и небрежен, се уплаши, сякаш беше открил в себе си някаква болест.

Оставаше, може би, само едно: да зареже всичко и, преди да се е случила някаква беда, да бяга презглава през света като престъпник и човек без чест. Ако наистина имаше пред себе си трудности и видими врагове, щеше така и да направи. И тъй, къде да бяга? Онова, от което искаше да се измъкне, можеше да го причака на всеки път, във всеки град. Накрая мисълта за бягство или за някакъв друг начин спасение се изгуби сред множеството сънища и мисли, които се движеха в него все по-бързо в див и бесен вихър.

Младостта, която иска да живее и разумът в него, все още го спираха. Така, понякога си мислеше да пише или да изпрати да кажат на Аника, да я заплаши, да я помоли да се оттегли, заради себе си, заради хората, заради него. И веднага виждаше цялото безразсъдие на тези мисли.

Често си мислеше и за Лале. Открай време нещо го привличаше у този хубав и простодушен младеж. Между него и брата на тази жена, която беше влязла в съдбата му, открай време съществуваше някакво привличане, някаква смесица от любов, недоверие и ревност. Наминаваше при него, когато можеше. След онези разговори с чорбаджи Петар, често се замисляше за Лале. Струваше му се, че той, като Аникин брат, би трябвало да разбере и почувства и че той сам ще я обезоръжи, укроти и, ако се наложи, ще я отстрани. Когато минаваше тия дни рано сутрин покрай хлебарницата, Михаило нарочно се отбиваше два-три пъти. Заварваше Лале да си пее високо и да бучка с голям черен нож дебелите бели хлябове. Разговаряха, колкото може да се говори с Лале. Михаило довеждаше разговора до Аника, но без успех. Лале не променяше усмивката си на щастлив идиот и приказките си за брашно, за вода, за хляб.

Така му се изплъзваше и тази малка надежда. Всичко се отдръпваше от тази жена и го оставяше сам, лице в лице с нея; явно всичко безспирно го тласкаше към неизвестност и безпътица, а той, безсилен, можеше само от време на време да се озърне и измери изминатия път, по който неусетно се беше хлъзнал.

Беше хубава вишеградска есен. Михаило имаше чувството, че се разделя и сбогува. И това беше почнало неусетно. Събуди се, когато изричаше на глас и с много болка думата “сбогом”. На кого каза това сбогом? На някой забравен сън или въобще на заспиването? И сам не знаеше. Повече и не мислеше за това. Но малко по-късно, докато се миеше на чешмата в двора, той, в пълна шепа със студена, радостна вода, изведнъж пак изрече думата “сбогом” и веднага я блисна заедно с водата. И забрави и за това.

И сам разбира: сбогува се с всичко около себе си. И един ден той съвсем спокойно и естествено отиде при онази Аникина циганка, която така и така често виждаше из чаршията, и тихо, но стегнато, ѝ каза:

- Питай Аника мога ли да дойда утре сутринта или по обед, само че, когато няма хора при нея. Трябва да ѝ кажа нещо.

Когато циганката изчезна, той се разтрепери и се озърна наоколо в напрално търсене на помощ и съвет. Но след това цял ден беше спокоен и внимателно приготвяше някои сметки и неща из къщи. Преди да залезе слънцето, се запъти за Стражище, към платото, на което толкова пъти с приятели беше посрещал вечерта с пиене и песни.

Изкачваше се без да бърза. Седна на поляната над турското гробище и остави до себе си ракията, чашката и мезето. Бавно зачатка огниво о кремъка и нежно хвана запаления прахан с пръстите на лявата си ръка. Не можеше да откъсне поглед от тютюневия дим, който се разстиляше на

хоризонта, кълбеше се и полека се разнасяше из неподвижния въздух. Имаше още слънце между боровете. Под тях, в долината, плуваха в дима черните и червени покриви на белите вишеградски къщи. Един разлял се ръкав на Ързав отразяваше небето и своя ракитак.

Всичко това е животът.

Михаило вътрешно виждаше и онова, което не се съзира от това място: всички дюкянски врати, всички къщни порти с големи излъскани плочи, на които играят деца, всички хора, всички погледи и всички поздрави. Всичко това е животът.

Изпи само една ракия и забрави за мезето. Димът стана сивосинкав и кълбетата дълго се рееха във въздуха и бавно се разсейваха. В този полумрак всяко нещо изразяваше по-голям стремеж да бъде трайно и да остане в този вид, в който си е. И Михаило вдишваше дим и въздух, вишеградски въздух, гледаше къщите и острите върхове на планините и горските поляни, с които години наред са се свързвали неговите мисли, с постоянния планински облик – постоянна мисъл. – Видова гора, Каберник, Лиеска, Блажево бърдо, Олуяци, Жлииб, Яняц, Гостил, Чешал, Вели луг, а зад себе си, без да се обръща, вижда и знае добре: Столац, Станишевац, Голеш. – И сега тези върхове отвърщат на последния слънчев лъч по добре познат на него начин и гаснат и се обгръщат в синкав здрач, предхождащ нощта. Обгръщат се бавно и постепенно изчезват. На никого на му се заминава и разделя. Всичко това е животът.

Някъде през тези дни ще се навършат шест години, откакто е дошъл сред тези планини, откакто заработи и заживя с тези хора. Тук отново намери място сред хората. Тук пусна корен, тук му протече животът. И като всичко на света, като дима, като светлината, като шума, на него му се искаше да поживее, да удължи дните си, да не променя облика си, да

не прекъсва движението.

Прободете го в сърцето осъзнаването, че се прощава с всичко това. Не мислеше за нищо определено, нито за приятелите, нито за чорбаджи Никола, нито за веселбите, нито за сделките, а се сбогуваше с всичко това и съжеляваше за всичко с една единствена болка. Да се разделяме, на всички ни се налага, но да се прощаваме така, това не е за всекиго работа; за това трябва силно сърце.

Отмахваше дима над града, в който вече палеха светлини по къщите. В гърдите си усещаше онова бучене, предизвикано от ракията, когато се пие с неспокойна душа, и постоянно обгръщаше с дим града. Тогава на самия хоризонт се появи червен и блестящ облак. Слънцето, което вече беше залязло, се отрази високо в небето и освети една полянка на Яняц, която досега не се виждаше. При това, като по сигнал, Михаило стана и с падането на мрака слезе в града. Подир него оставаше краткотраен дим.

Отиде направо в къщи. Натисна дървената бравата на портата. Това излъскано дърво, което от години натиска и на което знае всички прищевки и недостатъци, му напомни отново колко сладко е да бъдеш дълготраен и да живееш на едно място, без промяна. Вратата на къщата беше открената и се виждаше как вътре пламти огън. Загледан в този огън, той прекосяваше дългия двор, но изведнъж се сепна, сякаш беше настъпил нещо. До хамбара стоеше Аникината едноока циганка. Досрамя го, че се сепна така рязко и затова сам отиде при нея. Тя проговори първа:

- Аника рече да дойдеш утре сутринта, колкото се може по-рано.

Говорете почти шепнешком, а стъпките ѝ бяха безшумни.

Тази нощ пригответи всичко необходимо за своя ортак чорбаджи Никола. Призори, вместо от сън, Михаило беше

налегнат от някакъв спокоен унес, който съкращаваше нощта и потискаше всяка мисъл за действителността.

В градчето късно изгрява слънцето, поради стръмните и високи урви, които го обграждат. Но много преди да се покаже слънцето, в града е видело от косвената светлина, която пада от средата на небосклона. На тази спокойна светлина Михаило прекоси двора си и в движение праметна през рамо кожената и платнената торба, както често правеше, щом отива на път.

Улиците бяха пусти и изглеждаха по-широки и по-светли. Минава покрай хлебарницата на Лале, но никой не пее отвътре; като никога по това време тя е затворена и така, самотна и мрачна, прилича на стара гробница. Но нататък всичко си е както обикновено. Пътят нагоре по Мейдан е съвсем пуст. На небето се вижда нажежена ивица, от която ще излезе слънцето. Под стрехите гукат гълъби. Вратите на много къщи са отворени и черни, сякаш гонят мрака.

Аникината порта беше широко отворена. Високо в стръмната градина над къщата Йеленка береше зелен боб и съвсем скрита в зеленината, пееше като щурец. Щом стъпи на къщния праг, погледът му падна на огнището. В тънката пепел лежеше захвърлен черният хлебарски нож, окървавен до дръжката. Това е онзи същият нож, който толкова пъти беше виждал в ръцете на Лале, докато разговаряше с него в хлебарницата.

Изненадан, объркан, сякаш в някакъв странен сън снува друг, още по-странен, Михаило се приближи бавно до вратата на стаята и без колебание я отвори. Малката, изцяло застлана стая, беше подредена. Съборени бяха само две възглавници от миндерлъка. На пода лежеше Аникиният труп. Напълно облечена, само на гърдите й разкъсан елекът и съдрана ризата, сякаш беше загинала без съпротива и без агония: изглеждаше още по-едра, отколкото обикновено, и

беше навсякъде, на пода, на миндерлъка и на възглавниците, облепени о стената. И в косата ѝ имаше цвете. Кръвта ѝ беше останала в нея.

Цял изтръпнал, Михаилo вдигна ръка да се прекръсти, но се въздържа и със същото това започнато движение затвори вратата.

На излизане погледна още веднъж кървавия нож в пепелта, неподвижен, както могат да лежат със столетия мъртвите и неми предмети. Върна се и с дълбок вътрешен ужас взе ножа, изтри го първо в пепелта, а след това в перваза на огнището и го пъкна в пояса си до своя голям нож, приготвен за тази сутрин.

Навън изгряваше слънцето и Йеленка. все си пееше някъде из градината. Чешмата шуртеше шумно. На ниския пезул под прозореца вече седеше лудият Назиф и нареждаше около себе си купчинки захар и с умиление си мънкаше. Лудият дори и не погледна Михаилo, който мина покрай него и с бързи крачки заслиза към потока, където все още цареше утринна сянка.